

Centralsanatoriet Högbo (CSH)

lite historik och händelser.

**Sammanställt av Per Lingemyr,
anställd som reparatör/hantverkare
på maskinavdelningen på Högbo sjukhus 1972 – 1989**

60-talet

Här ser vi det gamla sanatoriet på, gissningsvis, 40-talet. Det stora vita huset i mitten, Hus A, har fortfarande kvar vindskupor och takbalkongen, bakom vilken det fanns en mindre bostadslägenhet. På gavlarna syns även balkongerna som sedermera byggdes in. De gula tegelbyggnaderna som idag finns bakom sjukhuset är ännu ej byggda. De tillkom 1951 och 1952.

A-huset flankeras av två likadana sidobyggnader, varav det högra (Hus C) finns kvar idag. Det vänstra fick 1962 ge plats för det nyaste huset på anläggningen, det som kallas hus B. Dessa bokstavs-beteckningar på husen tillkom troligen i samband med det bygget.

Längst till vänster i bilden syns hus D som idag är ombyggt till bostadslägenheter. Vid dess vänstra gavel syns en länga med s.k. liggbalkonger. Innan de moderna medicinerna kom på 40-talet var en av de få behandlingarna mot tuberkulos (tbc) frisk luft och mycket mat. Patienterna fick alltså ligga ute och vädra sig flera timmar varje dag året om. Liggbalkonger syns även på övervåningarna på hus C och det spegelvända huset som revs.

Framför sjukhuset ser vi överläkarbostaden som rivits för länge sedan. Allra längst ner i bild syns Syslomanabostaden som idag är avstyckad och såld. Båda dessa hus värmdes, liksom resten av området, från sjukhusets Panncentral som står snett bakom hus A. Bakom Pann-C står den gamla tegelskorstenen som revs i slutet av 70-talet och ersattes med den stora plåtskorstenen som finns kvar ännu. 33m hög är den om jag minns rätt och den levererades i ett stycke. En specialbyggd lastbil med ett hjulpar monterat längst bak på det långa röret kördes in på parkeringen nedanför sjukhuset och backades sedan skickligt upp och runt hus C och bort dit den står nu.

Längst till höger i bilden skymtar Maskinistbostaden, som finns kvar än idag.

Det äldsta huset är inte, som man kan tro, Hus A. Det som byggdes först var Hus C och dess "tvilling" samt en köksbyggnad vinkelrätt uppåt i mitten (av den sistnämnda återstår nu endast en jordkällare som ligger strax nedanför garagelängan vid skogskanten). Även överläkarbostaden var med då. Dessa invigdes i oktober 1910. De två stora stenhusen, A och D, tillkom några år senare. Jag vill minnas att jag läst 1918 men det kan vara fel.

Som kuriosa kan jag nämna att den först anställda vaktmästaren på sjukhuset insjuknade i tbc och fick läggas in redan före invigningen.

Jag ser nu att jag får revidera uppgiften om årtalet på bilden. Barnpaviljongen finns inte med. Det innebär att bilden är tidigt 20-tal. På nästa sida finns en bild där detta hus finns med.

Här syns Barnpaviljongen till vänster i bilden, den byggdes i slutet av 20-talet (senare kom huset att kallas Gamla barn). Det innehöll förutom sjuksalar även lektionssalar, barnen fick alltså gå i skola under sjukhusvistelsen. Sjuktiden var ju lång, ibland flera år, innan man fick komma hem. Om man nu överlevde, alla gjorde ju tyvärr inte det.

På övervåningen fanns personalbostäder. Sådana fanns även på översta våningarna i hus A och D. Den största delen av personalen både jobbade och bodde här. Mycket kanske beroende på smittorisken, tbc var ju en smittsam farsot. Den kallades även lungsot och skördade många liv. Tuberkulosbakterien är en livskraftig krabat som kan kapsla in sig i sporer och överleva länge i exempelvis jord och trycksvärta i böcker och tidskrifter.

Man ser även här en länga med liggbalkonger. Frisk luft var ju, som sagt, en av behandlingsmetoderna mot tuberkulosen. Därför fanns, och finns kanske än idag, promenadstigar runt området. En slinga gick ner mot "utsiktsplatsen" (som ligger rakt över det militära berggrummet som finns insprängt i berget under) där man såg nästan hela staden. Den utgick från västra gaveln på hus D. På väg mot utsiktsplatsen passerade man en minigolfbana på höger sida. Den är nästan helt igenväxt idag men man kan ana var den låg. I modernare tider (70-tal) fick man en ny 9-håls minigolfbana som monterades på gräsplanen framför sjukhuset. Den som hade hand om den monteringen var en vaktmästare på Falu Lasarett som hade rykte om sig att vara en god minigolfare. Han hette Ronnie Ivarsson. Han kanske är bekant. Han klättrade ju en bit uppför karriärstegen senare (...om det var på samma merit ska jag låta vara osagt...). Efter ca 10 år monterades banan ner och såldes.

Nåväl, en annan promenadslinga gick upp på berget och runt en liten damm/tjörn som fanns där. Om den är kvar idag vet jag inte, men på 70- och 80-talen var den kvar. Den hade tidigare till och med haft en ö i mitten, som man kom till via en liten bro.

Så här kunde det se ut på en liggbalkong, när fotografen var på besök och personalen ställt upp sig:

På den här bilden ser man i övre högra hörnet "Lantgården" eller "Egendomen" som den också kallades. Där producerades en hel del av den mat som åts på sjukhuset. Bland annat fanns kor, grisar och höns. Idag är den gården avstyckad och såld.

Här ser man även att panncentralen byggts ut, om man jämför med föregående bilder. Det torde ha skett på 50-talet.

Här en bild som visar hus D, som idag alltså är ombyggt till lägenheter. Som synes innehöll hus D avd 5 och 6, som låg på de två första våningarna. Den tredje våningen innehöll personalbostäder. En liten lägenhet om 1 rum och kök samt flera enkelrum med gemensamma köks och hygienutrymmen. I de övriga husen fanns avd 1 i hus C, avd 2 i hus B och i hus A hittade vi avd 3 och 4. Hus B rymde även produktionskök, patient- och personalmatsalar, samlingsal/filmsal, laboratorium och tandläkarmottagning mm. Hus B var inte byggt när bilden togs, men troligen låg avd 2 i Hus C's tvillinghus som skymtar till vänster.

Hela Högbo var från början sanatorium för patienter med lungtuberkulos. Under 60-talet kom anläggningen att höra till Falu Lasarett och kallades lungkliniken. Här vårdades då även patienter med andra lungsjukdomar, t.ex. lungcancer och astma.

Som en liten parentes kan jag berätta en liten "lustig" episod. Vi på maskinavdelningen blev ju inte bara bekanta med personalen (jag gifte mig ju med en av dem), vi lärde även känna en hel del patienter som var ineliggande under längre tider. En av dessa cancersjuka berättade gång en "rolig historia":

– "Titta vad det lyser på sjukhuset"

– "Ja, det är dom cancersjuka som har kräftfest"!!

Snacka om sjuk humor!

Antalet sjuka minskade under senare delen av 60-talet och hus D blev stående tomt till slutet av 70-talet då det renoverades och fick inhysa långvårdspatienter.

Hus C som också stått tomt några år blev en s.k. BB-lättvårdsavd där nyförlösta mammor fick återhämta sig innan hemfärd.

Under första hälften av 80-talet blev det, efter många turer, så att all lungsjukvård flyttades ner till Falu Lasarett, BB-lättvård lades ner och Högbo blev uteslutande långvård på samtliga avdelningar (den så kallade "Högbokarusellen").

1989-90 flyttade även all långvård till lasarettet och hela Högbo sjukhus såldes.

Jag nämnde tidigare att tuberkulosbakterien var en livskraftig gynnare. Av den anledningen var det viktigt att desinficera allt som kommit i kontakt med patienterna. Därför fanns i avdelningsköken en så kallad "kok". Det var ett kar där all disk sänktes ner i vatten för att sedan kokas, minst 20 min, däri. Det var vad som krävdes för att vara säker på att alla bakterier dött. En liknande historia fanns även i sköljrummen där man kokade pottor och bäcken o.d. I sköljrummen fanns även en mindre brännugn där man helt enkelt eldade upp sådant som inte kunde rengöras. Denna metod att desinficera ersattes så småningom av moderna dekontaminatorer och diskdesinfektorer.

Av samma anledning fanns det en kloreringsanläggning på huvudavloppet från sjukhuset. Den låg en bit ner i backen mot staden. Den bestod av två stycken stora tankar á 30 m³ som en i taget fylldes, doserades med klor och pumpades runt i en timme av stora pumpar, innan vattnet släpptes vidare till det kommunala avlopps nätet. Allt för att hindra tbc-bakterien från att spridas. I mitten på 80-talet revs anläggningen då man ansåg att behovet inte längre fanns kvar.

Kvar på den platsen blev bara Falu kommuns tryckstegringsstation som tillkom för att säkra vattentillgången till de nybyggda villorna på den s.k. gräddhyllan.

Många olika personligheter har funnits på Högbo. Säkerligen under alla tider, men jag känner bara till dem som fanns under min tid. Här är några av dem.

Dr Ragnar Thune var en "riktig" doktor av den gamla stammen. Respektingivande men ändå med glimten i ögat. När han kom upp på avdelningen för att gå rond och yttrade orden "Är syster här" med sin myndiga röst, så var det nog bäst att syster var där.

Dr Ingemar Wigelius var en annan stor personlighet. Stor och glad och trevlig. Han satte sig gärna på sängkanten och tog de gamla tanterna i handen när han pratade med dem på rond. Liket dr Thune var även han väldigt kunnig på sitt område.

En annan stark personlighet var vaktmästaren Sam Ödman. Han började på Högbo som 25-åring 1948. Han träffade sin Elin där (jag tror hon var tvätterska eller nå't i den stilen). De flyttade 1952 in i den nybyggda tegelbyggnaden med samma namn och där blev de kvar resten av sina liv. Sam var en liten rund och go "gubbe" som var omtyckt på avdelningarna. Detta trots att han svor väldigt. Det fanns ett "helvete för fan" i så gott som alla meningar han yttrade.

Hans fru Elin var en väldigt naturnära person. Hon gick omkring i hallonbuskarna och plockade bär, till synes oberörd av alla de brännässlor hon petade åt sidan. Samtidigt som det satt ett par tre småfåglar på hennes böjda rygg.

Här ser vi en "modernare" bild på anläggningen. Från mitten av 70-talet. Vi ser de nybyggda hoppbackarna i bakgrunden.

Till höger syns de två gula tegelbyggnaderna jag nämnt tidigare, "1951" och "1952" kallas de efter sina byggår. Bägge var från början personalbostäder. 52:an innehåller 4st tvårummare som är bebodda fortfarande. 51:an hade enkelrum med gemensamma köks och hygienutrymmen på tre våningar. I källarvåningen finns ett stort sällskapsrum.

Den sista personalen som bodde i 51:an flyttade ut i början av 70-talet. Sedan dess fungerade huset som förläggning åt diverse skidlandslag under Skid-VM -74 och Svenska Skidspelel varje år. Även andra landslag och andra idrotter var inkvarterade där ibland. Den verksamheten tror jag upphörde i och med försäljningen av sjukhuset.

Vid en av dessa förläggningar lyckades jag få Gunde Svans autograf.

En annan gång var det tyngdlyftare med Hoa-Hoa Dahlgren i spetsen som bodde där och samtidigt var vi där och gjorde nå't jobb och i samband med det smet Hoa-Hoas hund ner i den kulvert som finns mellan det huset och Pann-C, som alltså vi kommit igenom. Han, hunden alltså, hade lyckats ta sig ända ner till pannrummet och där troligen blivit skrämmd av den stora oljepannan, varvid han hade lämnat ett "visitkort" på golvet.

Nutid

På grund av sjukhusets höga läge på berget gick det inte att ansluta till det kommunala vattenledningssystemet. Därför har man en egen vattenförsörjning. Om så fortfarande är fallet vet jag inte, men den fanns kvar när sjukhuset såldes. Från början fanns ett vattentag hundra meter ner i skogen till höger där man svänger in till sjukhuset från hoppbacksvägen (fast då visste man ju inte att vägen skulle gå till en hoppbacke 40 år senare). Det sinade någon gång på 30-talet.

I stället fick man borra efter vatten på andra ställen. Det fanns tre stycken pumphus först. Nr 1 bakom Pann-C, nr 2 framför det gula tegelhuset "1951" och nr 3 nedanför Lantgården alldeles bredvid vägen till hoppbacken. Nr 1 sinade i början av 60-talet och ett nytt borrhål, nr 4, gjordes en bit in i skogen några hundra meter bortom nr 3.

Djupet på borrhålen är i pumphus 3, 90m och i pumphus 4, 110m.

Vattnet pumpas upp till vattenreservoaren som finns i det lilla extraberget bakom parkeringen uppe vid hoppornet. 300 m³ rymmer den.

En gång under 70-talet skulle den tömmas för att rengöras. Vi tappade ur allt vatten ut i skogen och det blev väldiga bäckar och forsar ner för berget (jätteroligt, man blev som barn på nytt). Dammen vid promenadstigen hade nog aldrig haft så högt vattenstånd tidigare. Vi följde vattnets väg och det sipprade ut vatten så långt ner som vid den gamla entrén till Skidstadion på Lugnet. Sen tog det två dygn innan pumparna hade fyllt upp reservoaren igen efter rengöringen.

Om reservoaren kan jag även nämna att vi varje sommar fick röja och klippa bort alla buskar för att inte rötterna skulle tränga in. Sker det än idag? Jag tvivlar.

Från reservoaren togs även vatten till Lugnets snökanoner på den tiden. Hur det är idag känner jag inte till.

Jag vet inte ens om pumphus och reservoar fortfarande är i drift.

Utsikt från hus A kring 1920

Här följer några bilder från det nerlagda och igenbommade sjukhuset:

Hus D

Pann-C med ställverk och transformatorhus

Baksidan av Pann-C med skorstenen

Interiörbilder från hus D:

Det gamla fina trapphuset (som jag hoppas finns bevarat)

Badrummet i enrumslägenheten på tredje våningen.

Avdelningskök på första eller andra våningen.

Jag som skrivit detta heter Per Lingemyr. Jag jobbade på maskinavdelningen på Högbo som reparatör/hantverkare mellan 1972 och 1989. Vi var två man på maskinavdelningen, jag och Per Lindell. Vi skötte allt fastighetstekniskt, dvs. el och belysning, patientsignaler, brandlarm, rör, värme, vatten, avlopp, syrgas mm.

Dessutom fanns en kombinerad vaktmästeri/trädgård/snickeriavd. Där varierade antalet "gubbar", men i grunden var de fyra. Bl. a. Sam Ödman som jag nämnde tidigare. De skötte transporter, post, trädgård inkl. gräsklippning, snöröjning samt mindre snickeriarbeten.

Maskinavdelningen/Pann-Centralen

Förutom det självupplevda kommer uppgifterna ur minnet från litteratur jag läst i det gamla arkivet som fanns i hus A. Bland annat årsberättelser och liknande. Samt från en film som fanns i filmsalens maskinrum, filmad 1948 tror jag.

I detta maskinrum fanns även en stor skivsamling med gamla "stenkakor" och EP och LP-skivor som användes av sjukhusets patientförening. De hade nämligen interna radioprogram som sändes ut över sjukhusets centralradioanläggning. Bland annat fick patienterna (framförallt de sängliggande) önska sig musik som sedan spelades upp. Det förekom även filmvisningar och uppträdanden av olika artister.

Vart allt detta material tagit vägen vet jag inte, men förhoppningsvis har det tagits omhand av sjukhusmuseet och medicinbiblioteket.

Bilderna från insidan av det tomma hus D har tagits av "spökjagande" ungdomar som tagit sig in och haft en spännande upptäcktsfärd i det tomma mörka huset. Bilderna har de sedan lagt ut på en hemsida på internet. Bilderna av det igenbommade sjukhuset har jag också hittat på internet. Alla övriga bilder är gamla vykort.

Eftersom mycket av det skrivna bygger på vad jag minns, vill jag reservera mig för eventuella fel.

/Per